

Рис.1. Модель міфологічного простору роману – міфу

Література:

1. Аристотель. Этика. Политика. Риторика. Поэтика. Категории / Аристотель. – Минск : Література, 1998. – 1392с.
2. Арутюнова Н. Д. В целом о целом. Время и пространство в концептуализации действительности / Н. Д. Арутюнова // Логический анализ языка : Семантика начала и конца. – М. : Индрик, 2002. – С. 3–18.
3. Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского [Текст] / М. М. Бахтин. – М. : Советский писатель, 1963. – 363 с.
4. Белехова Л. И. Словесный образ в американской поэзии: Лингвокогнитивный взгляд : Монография / Л. И. Белехова. – М. : ООО «Звездапад», 2004. – 376 с.
5. Бехта І. А. Оповідний дискурс в англійській художній прозі: типологія та динаміка мовленнєвих форм / Іван Антонович Бехта : дис. ... доктора філол. наук : 10.02.04 – германські мови. – Львів, 2007. – 390 с.
6. Воробьева О. П. Художественная семантика: когнитивный сценарий / О. П. Воробьева // С любовью к языку. Сборник научных трудов, посвященных Е.С. Кубряковой, Воронежского госуниверситета. – М.; Воронеж : ИЯ РАН, 2002. – С. 379–384.
7. Лотман Ю. М. Люди и знаки [Вместо предисловия] / Ю. М. Лотман // Семиосфера. – СПб. : «Искусство – СПб», 2000. – С. 5–10.
8. Мелетинский Е. М. Структурно-типологическое изучение сказки. В. Я. Пропп «Морфология сказки» / Е. М. Мелетинский. – М. : Наука, 1969. – С. 134-167.
9. Потапенко С. І. Ориентационное пространство современного англоязычного медиа-дискурса (опыт лингвокогнитивного анализа) : автореф. ... дисс. д-ра филол. наук : 10.02.04 – германские языки / С.И. Потапенко. – К., 2008. – 32 с.
10. Степанов Ю. С. В трехмерном пространстве языка (Семиотические проблемы лингвистики, философии, искусства) / Ю. С. Степанов. – М. : Наука, 1985. – 335с.
11. Топоров В. Н. Пространство и текст / В. Н. Топоров // Текст : Семантика и структура. – М. : Наука, 1983. – С. 227–284.
12. Фрэйзер Дж. Дж. Золотая ветвь / Дж. Дж. Фрэйзер [перевод М.К. Рыклина]. – М. : Политиздат, 1980. – 831 с.
13. Bodkin M. Studies in Type-Images in Poetry, Religion and Philosophy / M. Bodkin. – Stanford : Stanford University Press, 1951. – 356 p.
14. Lincoln K. Native American Renaissance / K. Lincoln. – California : University of California Press, 1985. – 320 p.
15. Fauconnier G. Mental Spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Language / G. Fauconnier. – Cambridge : Cambridge University Press, 1994. – 190 p.

Ілюстративний матеріал:

16. Momaday, N. Scott. House Made of Dawn. – New York : Harper and Row Publishers, 1998. – 198p.

УДК 811.111'373:165.194

І. О. Гаврилюк,

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк

ОПОЗИЦІЯ «СВІЙ – ЧУЖИЙ» ЯК ОБ'ЄКТ МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті на тлі окреслення значення бінарних опозицій для людської свідомості, функціонування людського суспільства, його культурно-мовної сфери подано систематизовані різними галузями гуманітарних наук матеріали про одне з фундаментальних протиставлень, яким є опозиція «СВІЙ – ЧУЖИЙ». Підкреслено значення цього концепту для людського світосприйняття різних рівнів. Проаналізовано підходи до характеристики опозиції «СВІЙ – ЧУЖИЙ» у філософії, психології, соціології, культурології, мовознавстві, зокрема, когнітивній лінгвістиці. Окреслено перспективи досліджень в означеній науковій галузі.

Ключові слова: опозиція «СВІЙ – ЧУЖИЙ», міждисциплінарні дослідження, концепт, філософія, психологія, соціологія, культурологія, когнітивна лінгвістика.

ОППОЗИЦИЯ «СВОЙ – ЧУЖОЙ» КАК ОБЪЕКТ МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

В статье на фоне значения бинарных оппозиций для человеческого сознания, функционирования человеческого общества, его культурно-языковой сферы поданы систематизированные разными отраслями гуманитарных наук материалы об одном из фундаментальных противопоставлений, каким является оппозиция «СВОЙ – ЧУЖОЙ». Внимание обращено на значение этого концепта для человеческого мировосприятия разных уровней. Проанализированы подходы к характеристике оппозиции «СВОЙ – ЧУЖОЙ» в философии, психологии, социологии, культурологии, языкознании, в частности, когнитивной лингвистике. Очерчены перспективы исследований в обозначенной научной отрасли.

Ключевые слова: оппозиция «СВОЙ – ЧУЖОЙ», междисциплинарные исследования, концепт, философия, психология, социология, культурология, когнитивная лингвистика.

OPPOSITION «OWN – STRANGER» AS AN OBJECT OF INTERDISCIPLINARY STUDIES

Basing on the presentation of binary oppositions' significance for human consciousness, functioning of human society, its cultural and linguistic fields, the article views materials concerning one of fundamental oppositions, such as «OWN – STRANGER». The materials are systematized according to different branches of the humanities and social science. Attention is paid to an importance of the above mentioned concept for world perception by people at various levels. The opposition «OWN – STRANGER» is analysed in terms of philosophy, psychology, sociology, culturology, linguistics, in particular, cognitive linguistics. Philosophers define the general meaning of the concept «OWN – STRANGER», while psychologists treat it as a factor which enables forming of psychological structure of personality. Sociology studies the opposition due to relationships among different social groups, and culturologists emphasize the necessity of a dialogue between «OWN» culture, and the culture of «STRANGER». Finally, cognitive linguistics characterizes the concept as a mental unit, defines its role in categorization of reality, determines functional and pragmatic implementation of the opposition in language models of the world.

Key words: opposition «ONE'S OWN – STRANGER», interdisciplinary studies, concept, philosophy, psychology, sociology, culturology, cognitive linguistics.

Одним з вагомих проявів людської свідомості, явищем, яке міцно увійшло в культуру людської цивілізації, в тому числі й мовну, є різноманітні протиставлення. Універсальним засобом, де одночасно розглядаються два протилежних поняття, одне з яких стверджує певну якість, а інше – заперечує, є бінарна позиція. Власне в них демонструється складність і неоднозначність нашого світу.

Звернення дослідників до проблеми опозиції як принципу організації знакових систем має давню традицію. Сприйняття дійсності людиною у протиставленнях було предметом наукового вивчення у міфо-релігійній концепції Піфагорійської школи, в діалектиці Платона та формальній логіці Аристотеля. Актуальною проблема бінарних опозицій залишалася й в епоху Середньовіччя.

З XVIII ст. бінарні опозиції розглядалися у загальнофілософському руслі, як спосіб побудови логіки людського мислення.

Теоретичним підґрунтям для вивчення опозицій слугують праці Ф. де Соссюра, М. Трубецького, К. Леві-Стросса. У «Курсі загальної лінгвістики» швейцарський лінгвіст Ф. де Соссюр розробляє концепцію знака і вводить поняття системи відмінностей. Він показав, що мова як знакова система функціонує в операційному полі бінарних опозицій [21]. Російський лінгвіст М. Трубецький сформулював положення, що має виняткове значення для загальної теорії опозицій, а саме: будь-яка опозиція має не лише ознаку, що відрізняє її членів один від одного, а й ті ознаки, які є спільними для цих членів, оскільки саме вони становлять основу для порівняння [23, с. 74].

Услід за Ф. де Соссюром і Н. Трубецьким свою теорію сприйняття реальності в межах бінарних протиставлень розробив основоположник ідеї опису міфологічної картини світу в термінах антонімічних семантичних протиставлень французький вчений К. Леві-Строс. Його теорія дає змогу зрозуміти культуру та досвід того чи іншого етносу [14]. Погляди К. Леві-Строса поділяв російський філософ М. Уваров, вважаючи, що структурування зовнішнього світу за допомогою опозицій властиве архаїчному суспільству із самого початку його існування. Тобто воно є таким за своєю природою і закладене у специфічних характеристиках архаїко-міфологічного мислення Архаїчним стадіям культури притаманними були антитетичний (протилежний) і антагоністичний (ворожий) устрої самого суспільства, коли весь мисленнєвий світ організовано відповідно до протиставлень. Більше того, бінарний архетип є атрибутом європейської культури загалом, де протиставлення «свій» та «чужий» завжди відбувається крізь призму ставлення людини до навколишнього світу, бо людина споконвік визначає межі «свого» світу й тим самим передбачає існування інших, «чужих» світів. Тому за допомогою бінарного аналізу в європейській культурі можна виявити той первісний (початковий) досвід, через який сучасні змістові форми відбивають вже сформовані закономірності культурного буття, в якому з позиції «своїх» усе «чуже» сприймається як суперечне своєму «правильному» розумінню та тлумаченню світу [24, с. 15–19].

Російська філолог-лінгвіст Т. Владимірова відзначає, що напруженість, яка виникає всередині бінарних опозицій, з одного боку, містить потенційний конфлікт, а з іншого – алгоритм його вирішення, що пропонується соціумом. На ранньому етапі розвитку людського суспільства мовні опозиції забезпечували точне, недвозначне вираження думки й визначали тональність спілкування. Наявність у свідомості біполярних шкал ставило тих, хто спілкується, у «ситуацію вимушеного вибору», коли «третього не дано» [6, с. 37]. У процесі такого «вимушеного» вибору й виникає ситуація, коли особистість має зробити вибір між власними життєвими пріоритетами і певними зовнішніми факторами, які, у свою чергу, можуть суттєво скоригувати межі сприйняття «свого» і «чужого». У будь-якому разі в результаті такого вибору за певних історичних обставин людина потенційно стає або зрадником для «своїх», або зрадником (ворогом) для «чужих».

Як відзначає білоруська дослідниця В. Маслова, питання про бінарні опозиції – це питання про універсальні властивості самої дійсності та універсальні закономірності її відображення в людській свідомості. Бінарна модель світу – загальна для всіх людей психологічна риса, яка виникає в соціумі у процесі взаємодії представників різних культур, традицій, національностей тощо [17, с. 28].

У когнітивній та мовній картинах світу однією із фундаментальних бінарних опозицій є опозиція «СВІЙ – ЧУЖИЙ». Досліджуваний концепт визначається як один з головних концептів будь-якого колективного, масового, народного, національного світосприйняття [22, с. 472]. Опозиція передбачає мисленнєве членування дійсності на два полюси: проводить межу між світом, сприйнятим носієм мовної свідомості як «свій», «близкий», «безпечний», і світом, що оцінюється як «чужий», «поганій», «небезпечний». Це означає, що будь-яка особа, соціальна група чи спільнота формують свій світогляд на основі протиставлення себе та свого «Я» комусь чи чомусь іншому, що змушує змінити установлені норми життя через певні складні історико-політичні, культурні чи соціальні обставини [7].

Актуальність обраної теми зумовлена складним багаторівневим характером концепту «СВІЙ – ЧУЖИЙ», зверненням до його характеристики представників різних наук: філософії, соціології, психології, культурології, лінгвістики тощо. Опозиція

зиця «СВІЙ – ЧУЖИЙ» визнається одним із базових протиставлень, що визначає способи членування дійсності людиною і має вирішальне значення для вивчення концептуальної будови мови. Проблема вивчення протиставлень «бінарність», «бінарна опозиція»; пошук способів цивілізованого спілкування, розуміння «іншого», уможливлення діалогу між «своїм» та «чужим» є актуальними на сьогодні й потребують наукового висвітлення.

Складний багаторівневий характер концепту «СВІЙ – ЧУЖИЙ» зумовлює розмаїття аспектів його розгляду в науковій літературі. Дослідженню опозиції приділяли увагу вчені у галузі філософії – М. Бубер [4], Б. Вальденфельс [5]; психології – І. Кон [9], Н. Лебедєва [13]. Її соціологічні та соціокультурні аспекти висвітлювали П. Бергер і Т. Лукман [3], Г. Зіммель [8], Ч. Кулі [12]. Вагомий внесок у розуміння концепту зробили М. Бахтін [1] і Ю. Лотман [16]. Аналіз опозиції у філології характеризується багатоманітністю підходів з позицій лінгвокультурології – Е. Бенвеніст [2], Ю. Степанов [22], Т. Кузнєцова [11], етнолінгвістики – О. Селіванова [20], когнітивної лінгвістики – О. Дубчак [7], О. Нехорошева [18].

Однак у сучасній науковій літературі відсутні праці, які б комплексно висвітлювали міждисциплінарний підхід до характеристики змісту та значення опозиції «СВІЙ – ЧУЖИЙ». Власне висвітлення цього аспекту є метою статті і визначає її новизну. Новизна важлива і з огляду на потребу пошуку різними науками спільних для означення концепту «СВІЙ – ЧУЖИЙ» рис, які б дозволяли глибше зрозуміти його гносеологічне значення.

У філософії вивчення опозиції «СВІЙ – ЧУЖИЙ» пов'язується з проблемами пізнання і самоідентифікації людини, пошуком шляхів подолання сучасних проблем суспільства: соціокультурного відчуження, втрати власної ідентичності, почуття тотальної самотності. В основі визначення концепту «СВІЙ – ЧУЖИЙ» лежить окреслення змісту протиставлення «Ми – Інші», здійснюється спроба поділу на «своїх» та «чужих». Німецький філософ Б. Вальденфельс називає «Чужих» різновидом категорії «Інших» – не схожих на «Нас», з притаманним їм негативним забарвленням. Вчений вважає, що «чужість», так само як «іншість» (уявлення про «Іншого»), ґрунтуються на людському досвіді. Чітких розбіжностей між «Іншим» та «Чужим» немає, проте ставлення до «Чужого» вкрай негативне, різке; він («Чужий») не лише не зможе стати таким, як «Ми», але й навіть потенційно наблизитись до «Нас». «Чужого» відокремлює від «Нас» ціла низка ознак, починаючи від статі та закінчуючи культурною та національною приналежностями [5, с. 126].

У філософській антропології опозиція вивчається крізь призму ставлення людини до навколишнього світу. Так, індивід отримує можливість вийти за межі організованої ним дійсності, пізнати нові культурні світи, чуже духовне життя та визначити своє ставлення до нього. Це має вагоме значення для створення та розвитку власної історії, позаяк своя культура будується лише за можливості відмежування себе від іншої культури та прийняття інших, «чужих» світів. Таким чином, «своє» отримує специфічну характеристику лише в процесі усвідомлення «чужого» та у взаємодії (спілкуванні) з ним [16].

У психології концепт «СВІЙ – ЧУЖИЙ» розглядається як чинник, що визначає формування психологічних характеристик особистості, зумовлює особливості міжособистісного та міжгрупового сприйняття навколишньої дійсності. Дослідження Д. Кемпбелла в галузі етнопсихології довели, що більшість людей вважають звичай своєї групи (етносу) природними, правильними та універсальними: «що добре для нас, буде хорошим і для інших». Відповідно, те, що відбувається в інших культурах – трактується як вороже, чуже, неправильне. Представники одного етносу пишуться своєю групою як еталоном, і відчують неприязнь до інших етносів (груп). Тим не менше, психологи одноставні щодо необхідності постійної взаємодії «свого» та «чужого», неможливості їх існування одне без одного [13, с. 22].

Соціолінгвістичні дослідження скеровані на вивчення опозиції крізь призму стосунків різних соціальних груп. У працях П. Бергера і Т. Лукмана концепт «СВІЙ – ЧУЖИЙ» є ключовим в обґрунтуванні положення про двоїстість суспільства, яка визначається як об'єктивна реальність, що не залежить від нашої волі. В той же час така реальність характеризується як суб'єктивна, тобто як змістова система, яка конструюється людьми. Члени суспільства в змозі надавати значення предметам або явищам у процесі взаємодії, оскільки кожен індивід не лише живе в одному й тому ж світі, але й бере участь у бутті один одного [3, с. 212]. На думку дослідників, формування у свідомості узагальненого «Іншого» за допомогою соціальної взаємодії – один із вагомих факторів соціалізації, яка передбачає як інтерналізацію суспільства (об'єктивну реальність), так і суб'єктивне становлення цілісної ідентичності [3, с. 207].

На думку німецького соціолога Г. Зіммеля, усвідомлення єдності соціумом можливе лише через усвідомлення співучасті у цій єдності з іншими. Вчений пропонує такі формули: «Ми» пізнаємо «Себе» тільки через «Іншого», через усвідомлення відмінності від нього; «Ми» визначаємо «Іншого» та визначаємося ним. «Я» настільки «Я», наскільки мене бачить «Інший». Науковець зауважує, що індивід сприймає образ «Іншого» як спрямовану проти нього ворожу інстанцію, що і спричинює сприйняття «Іншого» як «Чужого». Така ситуація визначається дослідником як типова форма відношення між «Я» і «Ти» [8, с. 510-511].

Американський соціолог Ч. Кулі у своїй теорії «дзеркального Я» стверджує, що соціальне «Я» індивіда, тобто, його особистість, може формуватись та самоідентифікуватись лише завдяки відображенню в «Іншому». Соціальна свідомість (особистість), на думку Ч. Кулі, є відображеною, або дзеркальною (looking – glass – self) [12, с. 136].

Концепт «СВІЙ – ЧУЖИЙ» є ключовим поняттям і в культурології (зокрема, міжкультурній комунікації). Як зауважує російський філософ-культуролог М. Бахтін, чужа культура розкриває себе повніше та глибше лише в очах іншої культури (але не у всій повноті, тому що прийдуть також інші культури, які побачать та зрозуміють більше). На думку вченого, один смисл розкриває свої глибини, зустрівшись і зіткнувшись з іншим, чужим смислом: між ними починається начебто діалог, який долає замкнутість та однобічність цих смислів, цих культур. При такій діалогічній зустрічі двох культур вони не зливаються і не змішуються, але взаємно збагачуються [1, с. 354]. За визначенням культурологів взаємодія з «чужим» зумовлена бажанням краще пізнати його специфіку, особливості, не втрачаючи при цьому рис власної індивідуальності. Ставлення до «чужого» може бути різним: від приязні та захоплення до несприйняття й ворожості. Отже, «свій» та «чужий» можуть вступати в діалог, доповнюючи й пізнаючи один одного, розкриваючи сторони свого буття. Межа як «фільтрована мембрана» між «своїм» та «чужим» з одного боку розділяє, а з іншого – з'єднує, трансформуючи «чуже» у «своє» та «своє» – в «чуже» [16, с. 262].

З лінгвістичної точки зору концепт «СВІЙ – ЧУЖИЙ» описують у межах двох підходів: семантичного та когнітивного. Семантичний підхід характеризується виявленням компонентів опозиції у лексико-семантичному просторі мови, описом моделей їх реалізації, дослідженням мовних засобів, що відображають категорії «свого» та «чужого» [7].

У рамках когнітивної лінгвістики концепт «СВІЙ – ЧУЖИЙ» трактується як категорія мислення. Дослідники вбачають своє завдання у з'ясуванні того, яким чином це протиставлення систематизує дійсність, якими є механізми організації картини світу в національній свідомості, які чинники є визначальними для його актуалізації, а також, якими є способи вираження концепту «СВІЙ – ЧУЖИЙ» у мові. Українська дослідниця О. Дубчак виокремлює опозицію як базовий регулятивний фрагмент української мовної свідомості. Метафоричний, або когнітивний образ, сформований у свідомості

носіїв мови (в даному випадку української) в результаті осмислення певних явищ і зв'язків між ними та узагальнення їх у певні стереотипні ситуації визначається як основа досліджуваного концепту. Одне із основних завдань О. Дубчак вбачає в обґрунтуванні методики моделювання та принципів аналізу концепту «СВІЙ – ЧУЖИЙ» у мовній картині світу та визначенні мовних одиниць, здатних вербалізувати ментальну інформацію, закладену в опозиції [7].

Дослідження О. Нехорошевої механізмів формування когнітивної матриці «СВІЙ – ЧУЖИЙ» у німецькому політично-дискурсі скероване на проблему трактування феноменів «свого» та «чужого» у руслі когнітивного та когнітивно-дискурсивного підходів. Опозиція «СВІЙ – ЧУЖИЙ» визначається як концептуально-прості формати знання (єдиний багатозаровий концепт); як два концепти із характеристиками різних рівнів; як двовимірний або багатовимірний концепт-схема; і як ієрархічне утворення, яке використовується для побудови когнітивної рамки. Основою дослідження слугує визначення Н. Болдирева, де феномени «свій» та «чужий» розглядаються як багатоаспектне знання про світ, що структурується у концептуально-складний формат матриці: як окрема когнітивна матриця «свій – чужий», ядерні компоненти якої осмислюються в різних концептуальних сферах [18, с. 8].

Отже, опозиція «СВІЙ – ЧУЖИЙ» виступає предметом вивчення різних наук, чим набуває ваги в якості об'єкта міждисциплінарних досліджень. Зроблений огляд наукових розвідок опозиції «СВІЙ – ЧУЖИЙ» дозволяє зробити висновок про те, що вона відноситься до тих базових домінант, які формують ціннісну картину світу. Концепт «СВІЙ – ЧУЖИЙ» виступає в якості ціннісної шкали, за якою здійснюється оцінка норм та цінностей, прийнятих в суспільстві або колективі людей, об'єднаних певною ознакою. Всі проаналізовані підходи до аналізу та визначення досліджуваної опозиції передбачають віднесення об'єкта до «свого» або «чужого» на основі його оцінювання і співвіднесення його зовнішніх характеристик або моделі поведінки з тими, що прийняті у соціумі.

Перспективою дослідження вважаємо використання змісту та підсумків міждисциплінарного вивчення опозиції «СВІЙ – ЧУЖИЙ» для подальшого з'ясування цього концепту як вагомої складової мовних картин світу. Його проведення сприятиме порівнянню тотожних концептів представників різних мовно-культурних соціумів, зокрема, з позицій того, що саме ці концепти репрезентують, які моральні та духовні цінності і як саме відображають та інтерпретують. Зокрема, дослідження за допомогою методів когнітивної лінгвістики опозиції «СВІЙ – ЧУЖИЙ» у текстах засобів масової інформації дасть змогу виявляти набір властивих для них визначальних ціннісних ознак, простежити їх рух у просторі та часі.

Література:

1. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – 2-е изд. – М. : Искусство, 1986. – 445 с.
2. Бенвенист Э. Словарь индоевропейских социальных терминов / Э. Бенвенист / [пер. с фр. Н. Н. Казанский; общ. ред., вст. ст. и коммент. Ю. С. Степанов]. – М. : Прогресс : Универс, 1995. – 453 с.
3. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – М. : «Медиум», 1995. – 323 с.
4. Бубер М. Я и Ты / М. Бубер // Два образа веры / Под ред. П. С. Гуревича, С. Я. Левит, С. В. Лезова. – М. : Республика, 1995. – С. 15-92.
5. Вальденфельс Б. Ответ чужому: основные черты респонзивной феноменологии / Б. Вальденфельс // Мотив чужого. Сборник / пер. с нем., науч. ред. А. А. Михайлов, отв. ред. Т. В. Щитцова. – Минск : Прописи, 1999. – С. 123-139.
6. Владимирова Т. Е. Призванные в общение. Русский дискурс в межкультурной коммуникации / Т. Е. Владимирова. – М. : КомКнига, 2007. – 304 с., С. 36-37.
7. Дубчак О. П. Концептуальна опозиція «СВІЙ» – «ЧУЖИЙ» в українській мовній картині світу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. П. Дубчак. – К., 2009. – 22 с.
8. Зиммель Г. Как возможно общество? / Г. Зиммель // Созерцание жизни. Избранное. – Том 2. – М. : «Юристъ», 1996. – С. 508-526.
9. Кон И. С. Открытие «Я» / И. С. Кон. – М. : Политиздат, 1978. – 367 с.
10. Кузнецова Т. В. Концепт «СВІЙ – ЧУЖИЙ» у лінгвокультурологічних дефініціях / Т. В. Кузнецова // Вісник Сумського державного університету : Серія «Філологія». – 2007. – № 2. – С. 37-40.
11. Кули Ч. Человеческая природа и социальный порядок / Ч. Кули. – М. : Идея-Пресс, 2000. – 320 с.
12. Лебедева Н. М. Введение в этническую и кросс-культурную психологию / Н. М. Лебедева. – М. : «Ключ-С», 1999. – 191 с.
13. Леві-Строс К. Первісне мислення [Текст] : монографія / К. Леві-Строс. Пер. з француз., вступне слово та примітки С. Йосипенка. – К. : Український центр духовної культури, 2000. – 324 с.
14. Леві-Строс К. Структурна антропологія / Клод Леві-Строс ; [пер. з франц. З. Борисюк]. [Вид. 2-е]. – К. : Вид-во С. Павличко «Основи», 2000. – 387 с.
15. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров / Ю. М. Лотман // Семиосфера. – СПб. : «Искусство-СПб», 2000. – С. 150-389.
16. Маслова В. А. Преданья старины глубокой в зеркале языка / В. А. Маслова. – Минск : Пейто, 1997. – 128 с., С. 28.
17. Нехорошева А. М. Концептуализация СВОЕГО и ЧУЖОГО в немецком политическом дискурсе (на материале выступлений Ангелы Меркель) : автореф. на соиск. уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / А. М. Нехорошева. – Тамбов, 2012. – 25 с.
18. Одиссей: Человек в истории / Отв. ред. А. Я. Гуревич // 1993 : Образ «другого» в культуре. – М. : Наука, 1994. – 338 с.
19. Селіванова О. О. Опозиція свій – чужий в етносвідомості (на матеріалі українських паремій) / О. О. Селіванова // Мовознавство. – 2005. – № 1. – С. 26-34.
20. Сосюр де Фердинан Курс загальної лінгвістики / Фердинан де Сосюр / Пер. з фр. А. Корнійчук, К. Тищенко. – К. : Основи, 1998. – 324 с.
21. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.
22. Трубецкой Н. С. Основы фонологии. Логическая классификация смыслообразительных оппозиций / Н. С. Трубецкой. – М. : Изд-во иностр. лит., 1960. – 372 с., С. 74.
23. Уваров М. С. Бинарный архетип. Эволюция идеи антиномизма в истории европейской философии и культуры / М. С. Уваров. – СПб. : Изд-во БГТУ, 1996. – 214 с.